

SOURCE STUDIES / ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

UDC 097

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2019.i33.p.14

TAMARA O. KUTSAIEVA

PhD (History), National Museum of History of Ukraine (Ukraine)

**MARGINAL INSCRIPTIONS AS OBJECTS OF MUSEUM STUDIES:
THE CASE STUDY OF THE LIBRARY OF THE NATIONAL MUSEUM OF
UKRAINIAN HISTORY**

***Abstract:** The first attempt in the scientific practice of the National Museum Ukrainian History to conduct an individual and complex studying of marginal inscriptions has been done in this article. There is the case study of the Hand Press Books and antiquarian books from the library of the mentioned museum. The object of the study has been characterized and reasoning why the antiquarian books published in XIX century, but after 1830, have been chosen as the objects of this research, beside the classical objects of the study of marginal inscriptions (Hand Press Books and antiquarian books). Sources and historiography of the research as well as publications of the museum specialists have been systemized. The conclusion about small attention of researchers to the library of the National Museum of Ukrainian History has been done too. The author of the article has substantiated one more conclusion about absence of publications dedicated to the library as the source of information about the history of book printing in Ukraine or museum book collections = historical libraries beyond the museum. The generally accepted scientific criteria for classification of marginal inscriptions have been generalized on the basis of historiography. Four additional criteria for studying of marginal inscriptions have been proposed for the discussion.*

Challenges of the research have been analysed in the main part of the article. There is absence of attribution and fixation of the history of acceptance of the books in the museum library because of the specific status of all museum libraries in Ukraine; absence of a formal right to use such definitions of the Ukrainian legislation as the Rare and Valuable Books concerning the books published in XVIII – the early XIX centuries and some antiquarian books; problems of identifications of handwriting exactly as a marginal inscription, not a written bookplate (exlibris). Some samples to the mentioned challenges have been proposed. The author of the article has implemented the aim of the research and presented attribution of the marginal inscriptions in eleven Hand Press Books and three antiquarian books, including one handwritten antiquarian book – the object of this study. The content of the marginal inscriptions in Mykola Zakrevskyi's book "Depiction of Kyiv" (1868) – the most unique book from the point of view of the historical narrative as well as the invitation letter to Mykola Zakrevskyi (the object of the museum importance or so called "Museum finding") has been presented in this research. Maximum of available information about the content and classifications of the types of marginal inscriptions (handwritten, marginal glosses and Marginal inscriptions of publishing houses) has been presented in the article too.

Contribution in research and popularisation of the collection of the National Museum of Ukrainian History, studying of history of a book as the object of the material and spiritual heritage, personality of (less)known readers and reading cultures in different epochs have been done based on the results of attribution, bibliographical description and classification of the books, marginal inscriptions and bookplates. Another essential result of the research is entering in the scientific circulation the Preliminary list of the Hand Press Books and antiquarian books with marginal inscriptions that have been chosen as the objects of this research. The stress on the urgent relevance of continuation of the complex studying of these books with the aim to give them status of the Rare and Valuable Books through entry in the State Register of the National Cultural Heritage has been done. The author has determined some perspectives of this research. They are continuation of the complex studying of the marginal inscriptions,

searching of new marginal inscriptions and fragments of historical libraries that nowadays are parts of the collection of the National Museum of Ukrainian History in other museums, archives and libraries for contribution to development of the museum communication and studying of Auxiliary Sciences of History.

Key words: *bookplate, book research, inscript, marginal inscription, National Museum of Ukrainian History.*

КУЦАЄВА Т.О.

Кандидат історичних наук, Національний музей історії України (Україна)

МАРГІНАЛІСТИКА В МУЗЕЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: НА ПРИКЛАДІ БІБЛІОТЕКИ НМІУ

Анотація: *В статті здійснено першу в науковій практиці Національного музею історії України комплексну спробу дослідити маргіналістику на прикладі стародруків, антикварних книг і книг, виданих з другої половини XIX ст., що зберігаються в бібліотеці музею. Систематизовано джерельну базу та історіографію дослідження, узагальнено зміст публікацій співробітників музею та зроблено висновок про малу присутність інтересу до дослідженої бібліотеки в фаховій дискусії в Україні. В результаті, авторкою обґрунтовано висновок про відсутність фахових публікацій про бібліотеку як джерело наукової інформації з історії книгодрукування України або про музейні книжкові збірки поза Національним музеєм історії України. За результатами музейної атрибуції, бібліографічного опису та типологізації книжкових пам'яток за прийнятими критеріями, зроблено внесок в опрацювання та популяризацію колекцій Національного музею історії України, дослідження історії книги як об'єкту матеріальної та духовної спадщини, особистості її читача та читачьких культур різних епох. Іншим суттєвим результатом дослідження стало введення в науковий обіг попереднього переліку книг з маргіналіями, що обрані предметами дослідження. Зроблено акцент на крайню актуальність подальшого комплексного наукового опрацювання книжкових пам'яток з метою надання їм статусу рідкісних та цінних видань через внесення до Державного реєстру національного культурного надбання. Авторкою визначено перспективи подальших розвідок: продовження комплексного опрацювання маргіналій і пошук фрагментів історичних бібліотек, які нині є частиною бібліотеки Національного музею історії України, в інших музеях, архівах і бібліотеках для збільшення внеску дослідження історії книгодрукування, розвиток спеціальних історичних дисциплін та музейної комунікації.*

Ключові слова: *інскрипт, книгознавчі дослідження, маргіналія, маргінальний напис, екслібрис, Національний музей історії України.*

КУЦАЄВА Т.А.

Кандидат исторических наук, Национальный музей истории Украины (Украина)

МАРГИНАЛИСТИКА В МУЗЕЙНЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: НА ПРИМЕРЕ БИБЛИОТЕКИ НМІУ

Анотація: *В статье реализована первая в научной практике Национального музея истории Украины комплексная попытка исследовать маргинальную науку на примере старопечатных, антикварных книг и книг, изданных начиная с второй половины XIX в., которые хранятся в библиотеке музея. Проведена систематизация историографии и источников исследования, обобщено содержание публикаций сотрудников музея и сделан вывод про малое присутствие интереса к библиотеке Национального музея истории Украины в профессиональной дискуссии музейщиков. Автор также подготовила вывод про отсутствие профессиональных публикаций о названной библиотеке – источнике научной информации по истории книгопечатания в Украине или про её музейные книжные*

собрания (исторические библиотеки), вне музея. За результатами музейной атрибуции, библиографической описи и типологизации книжных памятников в соответствии с принятыми научными критериями, сделан вклад в исследование и популяризацию коллекций Национального музея истории Украины, исследование книги как объекта материального и духовного наследия, личности её (мало)известного читателя и читательских культур разных эпох. Существенным результатом исследования стало введение в научный оборот предварительного списка книг с маргиналиями, выбранных предметом исследования и хранящихся в библиотеке Национального музея истории Украины. Дополнительно сделан акцент на крайнюю актуальность продолжения комплексного научного исследования книжных памятников с целью предоставления им статуса редких и ценных изданий, внесения их в Государственный реестр культурного национального достояния. Автор определила перспективы исследования – продолжить атрибуцию маргиналий и провести поиск фрагментов тех исторических библиотек, которые сегодня являются частью библиотеки Национального музея истории Украины, в других архивах, музеях и библиотеках.

Ключевые слова: *инскрипт, книговедческие исследования, маргиналия, маргинальная надпись, экслибрис, Национальный музей истории Украины.*

Наукові музейні дослідження з історії України та спеціальних історичних дисциплін, зокрема з маргіналістики, мають специфіку в порівнянні з суто академічними. Музейна наука має не лише робити внесок в написання історії України, а й створювати наукові основи для практичної музейної комунікації.

В Національному музеї історії України (далі – НМІУ) презентують книжкові пам'ятки з такими індивідуальними особливостями, що з'явилися в процесі побутування після остаточного завершення авторської роботи над текстом або видання книги, як маргіналії або маргінальні написи або маргінеси або покрайні записи. Однак це відбувається без інформаційного чи візуального акценту саме на маргіналії, отже вони залишаються поза увагою цільових аудиторій та не включені в музейну комунікацію. У той же час, книгознавчі презентації та дослідження сприяють взаємодії ключових місій музею – науковому опрацюванню колекції та її популяризації, зокрема книжкових зібрань, як об'єктів матеріальної та духовної спадщини та читацьких культур різних епох. Принагідно зазначимо, що теза Маргарити Шамрай про те, що маргіналія – це артефакт культури (Шамрай, 2005: 3), продовжена нами так, що сама можливість візуалізувати нарратив через презентацію артефакту є чи не ключовою для музеїв України. Адже вітчизняні експозиції переважно орієнтовані на об'єкти і державних нарративних музеїв не так багато. Назване додатково аргументує актуальність пропонованого дослідження.

Завданням статті є проаналізувати маргіналії на тиражних виданнях – стародруках, антикварних книгах та книгах, виданих з другої половини XIX ст., що зберігаються в бібліотеці НМІУ, а також зробити акцент на тому, що маргіналістика має перспективи для експозиційної, науково-дослідної та освітньої діяльності музеїв. Маргіналія дає значну інформацію про книгу як ланку зв'язку сучасності та минулого, фіксує історію повсякдення, побутування книги та сприйняття суспільством інформації, що вона несе через висловлювання – т.т. філософію читачів. Таким чином, маргіналія набуває більше функцій, ніж суто мікроджерело наукової інформації, яке за однією думкою є фрагментарним і суб'єктивним, а за іншою – більш значущим, самодостатнім документальним історичним мікроджерелом оповідного та актового характеру (Войцехівська, Дмитрієнко, 2009; Зворський, 2019; Шамрай, 2005, с. 3). В результаті, маргіналія перетворюється на учасника наукової та музейної комунікації, перестає бути малопомітним та ілюстративним матеріалом в експозиції. Зміст маргіналій дозволяє змінити культурну цінність книги під час їх наукової атрибуції і таким чином уточнити значення рідкісних і цінних видань, що

складають культурну спадщину України. Завданням дослідження є також введення до наукового обігу нового джерелознавчого матеріалу.

Предметом дослідження є комплекс маргіналій в українських і зарубіжних тиражних виданнях – стародруках, антикварних книгах і книгах, виданих з другої половини ХІХ ст., що зберігаються в бібліотеці НМІУ. Тут ми вийшли за межі прийнятого предмету дослідження. Адже, за визначенням, наукова маргіналістика як порівняно молода наука, вивчає рукописні книги та стародруки. Предметом нашого вивчення стали книжкові пам'ятки, видані і після 1830 р. Проаналізований матеріал був здобутий нами *de visu* в ході попримірникових описів книжкових пам'яток з дотриманням наукової етики (Заболотна, 2011: 249).

Історіографія порушеної проблематики багаточисельна. Накопиченню досвіду для створення цього дослідження посприяли кілька ключових праць (Горська, 2018; Войцехівська, Дмитрієнко, 2009; Тимів, 2012: 33-36). Принагідно зазначимо, що більшість історіографії присвячена українським та іноземним книжковим пам'яткам саме ХVІ – першої половини ХVІІ ст., дає загальнонаукові знання, методики роботи та принципи класифікації предмету дослідження.

Наукова класифікація маргіналій дозволила узагальнити багато критеріїв, що хоча б частково перекликаються між собою у різних дослідників (Войцехівська, Дмитрієнко, 2009; Зворський, 2019; Шамрай, 2005). Цими критеріями є: графіка написання: форми відтворення алфавітів, літер; засіб нанесення інформації: олівець, чорнило; зміст: маргіналія, що висловлює згоду або ні; ідеї, коментарі, глумачення; стосуються тексту або ні та його оцінки; маргіналії – глоси, коментарі до тексту від автора або читача; маргіналії, що мають побутовий або історико-пізнавальний характер (те саме, що й історичні замітки); маргіналії як літературний жанр, складові етнографії або фольклористики; походження: авторські, вкладні, власницькі, дарчі, купівельні; маргіналії актового або оповідного характеру; приналежність або авторство: авторські або читацькі записи/ написи/ приписки; маргіналії типографії або “ліхтарики”; маргінальні глоси; типологія: заголовки, приписки наприкінці тексту (те саме, що й покрайні записи), фрази, цитати; за місцем знаходження: маргіналії, що розміщені на обкладинках, полях/ берегах тощо; характер і розмір: знаки, мовні зміни, позначки, слова, фрази; час написання. Також пропонуємо виділені нами додаткові критерії: стан збереженості; можливість прочитання; експозиційна перспектива; характер: виправлення тексту, приписки до тексту; мова маргіналій – відповідає мові тексту; маргіналії, написані мовою, якою користувався читач.

Серед публікацій в НМІУ наразі можна назвати тільки наші розвідки в співавторстві (Куцаєва, Дідора, 2019а: 655-660; Куцаєва, Дідора, 2019b: 661-667; Куцаєва, Дідора, 2019с: 668-674), де тема висвітлена епізодично, а також наш аналіз досвіду атрибуції книжкових пам'яток бібліотеки, що були видані впродовж 1800-1830 рр. (Куцаєва, 2019а: 5).

Пропонована розвідка є першою спробою індивідуального комплексного вивчення предмету дослідження. Блок його джерел дослідження складається з 14 книг (Див. Додаток). Використати фондово-облікову документацію НМІУ, як джерело дослідження, не можна. Через статус бібліотек вітчизняних музеїв їхні книжки не належать до державної частини музейного фонду України та не є музейними предметами. Названа документація на них не складалась. Інвентарні книги самої бібліотеки містять лише роки надходження книжок і то, детально лише з кінця 1940-х років. Інформацію про колишніх власників книг та інституції, що їх передали, не зафіксували. Отже, при втраті, а фактично недостатності архівної та іншої довідкової інформації, джерелознавча значущість маргіналій зростає (Ціборовська-Римарович, 2010: 267).

Зауваження: доповідь, що стала основою підготовки статті відбулась під час наукової конференції “Спеціальні історичні дисципліни в контексті “речового” та “візуального”

поворотів європейської гуманітаристики”, 4 жовтня 2019 р., Київ (Куцаєва, 2019b: 8); Тексти маргіналій подані в перекладі на українську мову з російської; Назви усіх книжок наведено в оригінальному написанні, але без літери “b”.

В якості вступу до основного матеріалу дослідження охарактеризуємо його виклики. Ключовою складністю є встановлення авторів маргіналій через нестачу інформації про зміст бібліотеки, порівняно з інформацією про зміст фондової колекції. В фондах книги так чи інакше атрибутовані, відомі “легенди музейних предметів” за книгами вступу, інвентарними картками або науково-уніфікованими паспортами, що заповнили під час знаходження музейних предметів. З різних причин картковий каталог бібліотеки НМІУ відсутній, робота з виявлення рідкісних і цінних видань не проводилась, електронна каталогізація розпочалась лише в останні роки, а наукове дослідження книжкових пам’яток, як і комплексне їх використання в науково-експозиційній діяльності, не відбувається. В цілому, змістовна бібліотека, що була накопичена від 1899 р. заснування Київського художньо-промислового і наукового музею – попередника НМІУ, залишилась майже не дослідженою. Більшість інформації, що важлива для провенансу книжкових пам’яток втрачена. Досі ми не можемо формально застосовувати до книг XVIII – першої третини XIX ст. такі важливі поняття законодавства як рідкісні, цінні видання та, власне, культурні цінності – вони не внесені до Державного реєстру національного культурного надбання.

Маргіналії також визначаємо проблемними для дослідження не тільки через складність читання. Частина написів пошкоджена: заклеєні екслібрисами-наліпками, конвертиками для бібліотечних бланків, замазані штемпелями або свідомо затерті. Важливо правильно розпізнавати маргіналії, відрізнити їх від книжкових знаків, що засвідчували володіння книгою: рукописних власницьких або дарчих екслібрисів. Прикладом того, що напис, відібраний як маргіналія, виявився власницьким екслібрисом, є праця українського історика та археографа Дмитра Бантиш-Каменського “Исторія Малой Россіи со времен присоединения оной к Россійскому государству при Царе Алексее Михайловиче с кратким обозрением первобытнаго состоянія сего края”. Книга була видана в московській типографії Семена Селиванівського в 1822 р. в 4-х частинах. На форзаці 4-ї частини книги, єдиної наявної в НМІУ, міститься напис простим олівцем: “Ця книга належить запасному старшому унтер-офіцеру 18-го Східносибірського стрілецького полку Мухамет[?] Вапдияровичу ...”.

Це саме стосується і повного комплексу самого старого стародруку, відібраного для дослідження (але не самого старого в бібліотеці) – “Степенная книга Царскаго родословця, содержащая исторію російскую с начала оныя до времен Іоанна Васильевича, сочиненная трудами Преосвященных митрополитов Кипріяна и Макарія”. Книга була видана в московській типографії при Імператорському університеті в 1775 р. в двох частинах. Її співавтором був дипломат візантійської церкви, письменник-богослов і переписувач книг Митрополит Київський і всієї Русі Кипріян (Шабульдо, 2007). У свою чергу, не повний комплект 12-томної праці Миколи Карамзіна “Исторія государства Россійскаго” містить на томах №№ 9-12 як маргіналії, так і власницькі підписи (Див. Додаток).

Пропонуємо атрибуцію маргіналій зі збірки книжок – предмету дослідження. Відповідно до класифікації книга, видана до 1830 р. є стародруком (Ковальчук, 2015). Таким чином, 11 досліджених книжок атрибутовані як стародруки, видані в 1796, 1816, 1817 (4 книги), 1819 і 1822 рр.

Спроби атрибуції книжкових пам’яток, виданих після 1830 р. визначили інший виклик дослідження. Тлумачення необхідних понять щодо книжкових пам’яток, опублікованих після 1830 р., ми отримали лише з одного енциклопедичного видання

(Гром'як, Ковалів, Теремко, 2006: 45, 95). В ньому “Антикварною” визначено книгу, що видана від початку книгодрукування і до 1850 р. включно з акцентом на те, що помилково поняття “Антикварна книга” ототожнюють з будь-якою букіністичною книгою. До антикварних книг відносять також інкунабули. У свою чергу, “Букіністична книга” в названому словнику-довіднику охарактеризована як стара книга, що має цінність, перетворюється на предмет книжкової торгівлі. Так називають також антикварну книгу, яка публікувалася до середини ХІХ ст. Серед них особливе місце посідають інкунабули, палеотипи, а насамперед – рукописи та стародруки (Гром'як, Ковалів, Теремко, 2006: 95). Порівняння наведених понять дозволяє говорити про те, що будь-яку книгу як об'єкт матеріальної культури, можна називати “Букіністичною книгою”, “Антикварною книгою” – будь-яку друковану книгу, видану до 1850 р. Зважаючи на наведене, в цьому дослідженні ми вживаємо поняття “Стародрук” щодо книжок надрукованих до 1830 р., “Антикварна книга” – до 1850 р., а щодо всіх інших – книги, видані в другій половині ХІХ ст., першій половині ХХ ст. тощо. Таким чином, серед книжок, що були видані в другій половині ХІХ ст. та на початку ХХ ст. ми атрибутували маргіналії на трьох одиницях: 1868, 1898 і 1900 рр.

Найбільш унікальною з точки зору історичного нарративу є праця українського історика, етнографа, мовознавця та письменника Миколи Закревського. Наявний в НМІУ 1-й том двотомної книги “Описаніє Києва” є екземпляром російськомовного видання книги автора та містить чисельні авторські правки (Див. Додаток). Вони показують, що Микола Закревський використав книгу як макет для наступного видання. Це підтверджують чисельні рукописні виправлення друкованого тексту чорним чорнилом – закреслення слів, фраз і цілих абзаців, наприклад: “... видання третє виправлене, перероблене та проти другого ... Власний екземпляр автора, знову перероблений, виправлений та доповнений ... Опис Києва. Том 5-й”. Цікавим є те, що маргіналія з 441 стор. винесена на весь простір незаповненої сторінки книги, а посилання на неї на самій сторінці позначене кольоровим малюнком “Лук зі стрілою”. Приписки до тексту, виправлення посилань, вставки нових посилань на літературу та джерела, трактуємо як глоси іноземною (німецькою) та церковнослов'янською мовами.

Цікавою є спроба становити призначення дати “14 травня. 1864”, адже вона не може ідентифікувати час написання маргіналій. Сама книга була видана в 1868 р. Важливим акцентом атрибуції книжкової пам'ятки є т. зв. “Музейна знахідка” (Див. більше: Куцаєва, 2019с: 49-52) – вміщений в книгу бланк листа-запрошення на ім'я Миколи Закревського щодо його участі в засіданні Московського археологічного товариства 22 жовтня 1868 р. Про існування цього документу в НМІУ не було відомо і за своїм статусом він відповідає поняттю законодавства “Предмет музейного значення”.

Значну кількість маргіналій містить стародрук “Подлинныя анекдоты Петра Великаго...” діяча мистецтв, медальєра та мемуариста Російської імперії німецького походження Якоба Штеліна (Див. Додаток). Вперше книга була опублікована німецькою мовою в Лейпцизі в 1785 р., але історію створення її російського перекладу маловідомим Карлом Рембовські реконструювати складно. На книзі наявні п'ять різних екслібрисів: монограма книговидавця Матвія Пономарьова; власницький підпис Мартьянова, наліпка з текстом: “Бібліотека Поч. Гр. [А. М.] Мартьянова. Екземпляр № 10. Книга № 35”, рукопис: “З книжок Олексія [М.] Мартьянова” та екслібрис репресованого музейника Павла Потоцького (Денисенко, 2017: 118). Три з перелічених екслібриси пов'язані з автором частини маргіналій.

На форзаці є різні написи чорним чорнилом: “Із задоволенням користувався [Мифоил[?]] 1832, лютого 15-го; ... Мартьянов читав 1814(17), лютого 26-го дня ... квітня, читала Анастасія Богданова, але зрозуміти мало розуміла ... 1814, вересня 25-го дня, користувався(лась)”. На нахзаці також є записи: “... і точно така, що мала чути і

читати та на вухо розповідати ... Хто ... прочитавши підпис ... називається дурень". Окрім того, що почерки складні для читання, маргіналії затерті, а кути сторінок з написами відірвані або знищені грибок. Сама рання дата на книзі 1790 р. і найбільш пізня 1832 р., орієнтують в період її побутування.

Чи не найбільш складними для читання є маргіналії на книзі державного діяча, історика та філософа Івана Єлагіна "Опыт повествования о России...", що він писав впродовж 1790-1803 рр. (Див. Додаток). Про побутування книги свідчить ярлик книжкової лавки московських купців Петра Ініхова та Олексія Базунова на форзаці. Наразі ми розшифрували кілька малозрозумілих фрагментів: "... благословення Патріарха ... вбитий Солтослов[?]"

Інший досліджений стародрук, виданий в 1796 р. – це збірка коментованих законів "Наказ ея Императорскаго величества Екатерины Вторья..." (Див. Додаток). В книзі наявні не тільки маргіналії, а й власницький екслібрис та карикатура, намальована блакитним олівцем на нахзаці. Це чоловік в сюртуку, що крокує з тростиною та несе в руці циліндр. На нахзаці є напис: "Взято дві граматики, одна Дишерск[?], друга – Ясногор[?]. Грошей не отримано". На форзаці із продовженням на долучених аркушах є багато написів: "Ця книга належить стихарному паламарю Павлу Кудрицькому, 1854, місяця серпня 17 дня ... Стихарному Якову Терлецькому" – це власницькі рукописні екслібриси, перелік імен селян і селянок та цифри. Зважаючи на те, що слово "стихарний" зустрічається різними почерками двічі, то допускаємо, що книга переходила між служителями приходу.

Окремо від рукописних маргіналій розглянемо маргінальні глоси на рукописній копії оригінальної рукописної книги Іоанна Златоуста "Слово о лжепророках" XVII ст., що була написана напівуставом (Див. Додаток). Копію виконали не раніше 1879 р. і походить вона з колекції рукописів археолога та засновника Ростовського археологічного музею Андрія Титова (Бытко, 2017: 143-151). Про приналежність книги його бібліотеці свідчать екслібриси та каталог самого А. Титова (Титов, 1900, 82-83). На форзаці є напис чорнилом синього кольору: "Придбано в Є[лпідорфа] В[асильовича] Барсова в 1879 р. за 5 крб.". На берегах сторінок багато глосів напівуставом, що є частинами оригінального тексту. Це пояснення до змісту тексту, наприклад: "Ненавидять тих, що промовляють слова Божі" – переклад для цієї статті здійснено Вадимом Арістовим, дослідником рукопису (Арістов, 2019: 141-144). На берегах останньої сторінки є рукописна маргіналія російською мовою: "В цій книзі 26 (двадцять шість) аркушів" і нерозбірливі ініціали. Їх ми трактуємо як покрайній запис.

Чисельні типографські маргіналії "гражданським шрифтом" російської мови є і в згаданій праці Миколи Карамзіна – пояснення до тексту. Про читачів цих книжок частково розповідають майже повністю замарані власницькі написи: "З бібліотеки [А. О[Э]дергольма], 1817 ... З книжок [А. А. Кар...]" і власницький підпис [Д. Леиденко]. Аналогічний екслібрис [А. О[Э]дергольма], але з датою 1816 р., показує хронологію придбання книжок цим власником.

На основі проаналізованого матеріалу зроблено висновок про різноманітний зміст і типи маргіналій на тиражних виданнях – стародруках і книгах виданих з другої половини XIX ст. в бібліотеці НМІУ. Актуальним є розвиток музейних досліджень з маргіналістики для введення в науковий обіг та музейну комунікацію нового джерелознавчого матеріалу. На основі аналізу джерельної бази та історіографії теми зроблено висновок про незначну присутність інформації про книжкові пам'ятки з бібліотеки НМІУ в фаховій дискусії. Наприклад, книжкове зібрання барона Федіра Штенгеля, хоча і стало об'єктом одного дисертаційного дослідження, але матеріали з НМІУ воно не включило (Миронець, 2004). Створення історіографії про бібліотеку розпочалось лише в останні роки, тому значна

кількість інформації маргіналій як джерел наукової інформації досі залишається не опублікованою. Складений нами попередній перелік стародруків та книг виданих після 1830 р. з маргіналіями визначає актуальність подальшого опрацювання цих пам'яток з метою надання їм статусу рідкісних і цінних видань, культурних цінностей та внесення до Державного реєстру національного культурного надбання.

Перспектива розвідок в даному напрямку полягає в комплексному опрацюванні змісту, ролі виявлених маргіналій в конкретних історичних умовах і пошуку фрагментів історичних бібліотек, що нині є частиною бібліотеки НМІУ в інших музеях, архівах і бібліотеках.

Додаток. Перелік книг з маргіналіями в бібліотеці НМІУ

Книжки, видані в 2-й пол. XIX ст.:

Закревский Николай. Описание Киева. В 2 т. М.: Тип. В[?]. Грачева и Ко, 1868. Т. 1.

Трубницкий Александр. Хроника Беларускаго города Могилёва. М.: В Университетской типографіи Міхаила Каткова, 1887.

Златоуст Иоан. Слово о лжепророках, и лжеучителях, и об еретиках, и о знаменнях кончини века сего. [Б. в.; створена до 1879 р.; копія оригінальної рукописної книги XVII ст.].

Стародруки:

Наказ ея Императорскаго величества Екатерины Вторыя Самодержицы Всероссийскія, данный Комиссии о сочиненія проекта новаго уложения, с принадлежащими к тому приложеніями. М.: Сенатская типографія, 1796.

Опыт повествованія Ивана Елагина о Россіи, начатое на 65-м году от его рожденія, лета от Р. Х. 1790, двора его Императорскаго величества обер-гофмейстера. В 3 кн. М.: Университетская типографія, 1803. Кн. 1.

Штелин Якоб. Подлинные анекдоты Петра Великаго, слышанные из уст знатных особ в Москве и Санкт-Петербурге / пер. с нем. Карла Рембовскаго. М.: Вольная типографія М[атвея] Пономарева, 1789.

Степенная книга Царскаго родословця, содержащая исторію російскую с начала онья до времен Иоанна Васильевича, сочиненная трудами Преосвященных митрополитов Кипріяна и Макарія. В 2 ч. М.: Тип. при Императорском университетѣ, 1775. 2 од.

Карамзин Николай. История государства Россійскаго. В 12 т. Тт. 2-5, 7-8. Спб: Тип. Н[иколая] Греча, 1816-1817. 6 од.

Література:

Арістов, 2019 – *Арістов В.* Невідомі рукописи колекції А.О. Титова із фондів НМІУ // Науковий вісник НМІУ. 2019. №4.

Бытко, 2016 – *Бытко С.* Сборник “Слово о лжепророках и лжеучителях”: идея, структура, организация // Обретение святых – 2016: Сб. мат. VIII-й Межрегиональной церковно-научной конференции. Киров: Лобань, 2017.

Войцехівська, Дмитрієнко, 2009 – *Войцехівська І., Дмитрієнко М.* Маргіналістика [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України (далі – ЕІУ). URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Marginalistyka>. Назва з екрану (дата звернення: 03.10.19).

Гром'як, Ковалів, Теремко, 2006 – Літературознавчий словник-довідник / *Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. К.*: Академія, 2007. 753 с.

Горська, 2018 – Видання з автографами українських діячів науки і культури: каталог колекції НІБУ. Вип. 1 / уклад. *Н. Горська.* К.: Вид. дім “Вініченко”, 2018. 416 с.

Денисенко, 2017 – *Денисенко Л.* Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУ ім. В. Вернадського: каталог. К., 2017. 350 с.

Заболотна, 2011 – *Заболотна Н.* Маргіналії та видавничі оправи стародруків – додаткові джерела до вивчення історії діяльності друкарень // Наукові праці НБУ ім. В. Вернадського. 2011. Вип. 31. С. 249-258.

Зворський, 2019 – *Зворський С.* Маргіналії. [Електронний ресурс]. Українська бібліотечна енциклопедія (далі – УБЄ). Режим доступу: <http://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D2%91%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97>. Назва з екрану (дата звернення: 03.10.19).

Ковальчук, 2015 – *Ковальчук Г.* Стародруки. [Електронний ресурс]. УБЄ. URL: <http://ube.nplu.org/article/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B8>. Назва з екрану (дата звернення: 03.10.19).

Куцаєва, Дідора, 2019а – *Куцаєва Т., Дідора Л.* Книжкові знаки, дарчі та маргінальні написи на виданнях з фондозбірні НМІУ з теми “Юдаїка” // Науковий вісник НМІУ. Вип. 4 (2019).

Куцаєва, Дідора, 2019б – *Куцаєва Т., Дідора Л.* Майстер-клас “Книга – багатогранне джерело музейних презентацій: неформальна освіта музейника” // Науковий вісник НМІУ. Вип. 4 (2019).

Куцаєва, Дідора, 2019с – *Куцаєва Т., Дідора Л.* Бібліографічний покажчик до теми “Історія єврейської громади України XIX – 1-ї пол. XX ст.”: на матеріалах фондової колекції та бібліотеки НМІУ // Науковий вісник НМІУ. Вип. 4 (2019).

Куцаєва, 2019а – *Куцаєва Т.* Атрибуція стародруків та антикварних книжок НМІУ: дослідження 2017-2019 рр. // Програма науково-практичної конференції “Наукова атрибуція творів, експертиза та оцінка культурних цінностей”. 24-25.10.2019. К.: НАКККіМ, 2019. 12 с.

Куцаєва, 2019б – *Куцаєва Т.* Маргіналістика в музейних дослідженнях (на прикладі антикварних видань із книгозбірні НМІУ) // Програма наукової конференції “Спеціальні історичні дисципліни в контексті “речового” та “візуального” поворотів європейської гуманітаристики”, 04.10.2019. К.: НАН України, 2019. 12 с.

Куцаєва, 2019с – *Куцаєва Т.* Про музейні знахідки – необліковані предмети музейного значення // Культурна спадщина: традиції та інновації: Тези наук.-практ. конф., 27.05.2019. Л., 2019. 76 с.

Миронець, 2004 – *Миронець Н.* Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Штейнгеля: формування, зміст, доля; автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 2004. 18 с.

Тимів, 2012 – *Тимів І.* Маргіналії в рукописних книгах і стародруках як джерело з історії татарських і турецьких набігів на українські землі в XVI–XVII ст. // Бібліотечна планета. 2012. № 3.

Титов, 1990 – *Титов А.* Описание славяно-русских рукописей, находящихся в собрании члена-корреспондента Императорского Общества Любителей Древней Письменности А.А. Титова в 6 т. М.: Печатня А.И. Снигревой. Т. 2. 1900. 153 с.

Ціборовська-Римарович, 2010 – *Ціборовська-Римарович І.* Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XIV–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів // Наукові праці НБУ ім. В. Вернадського. 2010. Вип. 28. С. 266-287.

Шабульдо, 2007 – *Шабульдо Ф.* КИПРІАН [Електронний ресурс]. ЕІУ. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Курпiян_mytropolyt. Назва з екрану (дата звернення: 03.10.19).

Шамрай, 2005 – *Шамрай М.* Маргіналії в стародруках кириличного шрифту XV–XVII ст. К.: НБУ ім. В. Вернадського, 2005. 334 с.

References:

Aristov, 2019 – *Aristov V.* Nevidomi rukopisy kolektsii A. O. Tytova iz fondiv NMIU [The unknown manuscripts of Andriy Titov’s collection in the collection of the National Museum of Ukrainian History]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*. 2019. № 4. [in Ukrainian].

Bitko, 2016 – *Bitko S.* Sbornyk “Slovo o lzheprorokakh y lzheuchyteliakh”: ydeia, struktura, orhanyzatsiia [The compilation “The Word about the false prophets and the false teachers”: ideas, the structure and the content]. *Obretenye sviatikh – 2016: Materials of VIII International church and scientific conference*. Kyrov: Loban Publishing House, 2017. [in Russian].

Voitsekhivska, Dmytriienko, 2009 – *Voitsekhivska I., Dmytriienko M.* Marhinalistyka [Marhinalistyka]. [Elektronnyi resurs]. *Encyclopedia of History of Ukraine (in the text – EIU)*. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Marginalistyka>. [in Ukrainian].

Hromiak, Kovaliv, Teremko, 2006 – *Literaturoznachnyi slovnyk-dovidnyk / uklad. R. Hromiak, Yu. Kovaliv, V. Teremko*. [Literary dictionary]. Kyiv: Akademiia, 2007. 753 s.

Horska, 2018 – *Vydannia z avtohrafamy ukrainskykh diiachiv nauky i kultury: katalog kolektsii NIBU*. [Books with signatures of the prominent scientists and culture workers: the catalogues of the collection the National Historical Library of Ukraine]. Issue 1 / uklad. N. Horska. Kyiv: Vinichenko Publishing House, 2018. 416 s. [in Ukrainian].

Denysenko, 2017 – *Denysenko L.* Bookplates on the books from Vernadsky National Library of Ukraine rare books collection: catalogue. Kyiv, 2017. 350 s. [in Ukrainian].

Zabolotna, 2011 – *Zabolotna N.* Marhinalii ta vydavnychi opravy starodrukiv – dodatkovi dzherela do vyvchennia istorii diialnosti drukaren [Marginal inscription and covers of Hand Press Books as the auxiliary sources of the history of printeries] // *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni Volodymyra Vernadskoho*. 2011. Issue. 31. S. 249-258. [in Ukrainian].

Zvorskyi, 2019 – *Zvorskyi S.* Marhinalii. [Marginal inscriptions]. [Elektronnyi resurs]. *Ukrainian Library Encyclopedia (in the text – UBIe)*. URL: <http://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D2%91%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97>. [in Ukrainian].

Kovalchuk, 2015 – *Kovalchuk H.* Starodruky. [Hand Press Books]. [Elektronnyi resurs]. UBIe. URL: <http://ubel.org.ua/article/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%BA%D0%B8>. [in Ukrainian].

Kutsaieva, Didora, 2019a – *Kutsaieva T., Didora L.* Knyzhkovi znaky, darchi ta marhinalni napysy na vydanniakh z fondozbirni NMIU z temy “Iudaika”. [Bookmarks, donatives, and marginal inscriptions on books from the collection of the National Museum of Ukrainian history on the theme “Judaica”: relevance of the museum presentation]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*. 2019. Issue 4. [in Ukrainian].

Kutsaieva, Didora, 2019b – *Kutsaieva T., Didora L.* Maister-klas “Knyha – bahatohranne dzherelo muzeinykh prezentatsii: neformalna osvita muzeinyka” [The workshop “Book as a many-sided source of

museum presentations”: informal education of museum staff]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*. 2019. Issue 4. [in Ukrainian].

Kutsaieva, Didora, 2019c – *Kutsaieva T., Didora L.* Bibliografichni pokazhchyk do temy “Istoriia yevreiskoi hromady Ukrainy XIX – pershoi polovyny XX st.”: na materialakh fondovoi kolektsii ta biblioteki Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. [The bibliographic index to the theme “History of the Jewish community of Ukraine in XIX – the early XX century”: on materials of the stock collection and the scientific library of the National Museum of Ukrainian history]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy*. 2019. Issue 4. [in Ukrainian].

Kutsaieva, 2019a – *Kutsaieva T.* Atrybutsiia starodrukiv ta antykvarynykh knyzhok NMIU: doslidzhennia 2017-2019. [Attribution of Hand Press Books and the antiquarian books in the National museum of Ukrainian history: research in 2017-2019] // Prohrama naukovo-praktychnoi konferentsii “Naukova atrybutsiia tvoriv, ekspertyza ta otsinka kulturnykh tsinnosti”. 24-25.10.2019. Kyiv: NAKKKiM, 2019. 12 s. [in Ukrainian].

Kutsaieva, 2019b – *Kutsaieva T.* Marhinalistyka v muzeinykh doslidzhenniakh (na prykladi antykvarynykh vydan iz knyhozbirni NMIU) [Research of marginal inscription in the museum communication (case study of the antiquarian books in the library of National museum of Ukrainian history)] // Prohrama naukovo konferentsii “Spetsialni istorychni dystsypliny v konteksti “rechovoho” ta “vizualnoho” povorotiv yevropeiskoi humanitarystyky”, 04.10.2019. Kyiv: NASU, 2019. 12 s. [in Ukrainian].

Kutsaieva, 2019s – *Kutsaieva T.* Pro muzeini znakhidky – neoblikovani predmety muzeinoho znachennia [About museum findings – non registered objects of the museum importance] // *Kulturna spadshchyna: tradytsii ta innovatsii: Tezy naukovo-praktychnoi konferentsii*, 27.05.2019. Lviv, 2019. 76 s. [in Ukrainian].

Myronets, 2004 – *Myronets N.* Knyzhkovo-rukopysne zibrannia barona Teodor Shteingel: formuvannia, zmist, dolia: avtoreferat [The baron Teodor Shteingel’s book and manuscripts collection: foundation, context, future: the abstract]. Kyiv, 2004. 18 s. [in Ukrainian].

Tymiv, 2012 – *Tymiv I.* Marhinalii v rukopysnykh knykhak i starodrukakh yak dzherelo z istorii tatarskykh i turetskykh nabihiv na ukraïnski zemli v XVI-XVII st. [Marginal inscriptions in manuscripts and Old Printed Books as the source of the history of Tatar and Turkish raids on Ukrainian lands in XVI-XVII centuries]. *Bibliotechna planeta*. 2012. № 3. [in Ukrainian].

Tytov, 1990 – *Tytov A.* Opysanye slaviano-russkykh rukopyssei, nakhodiashchykhhsia v sobranyi chlena-korrespondenta Ymperatorskoho Obshestva Liubitelei Drevnei Pysmennosti A. A. Tytova v 6 tomah. [Depiction of Slavic-Russian manuscripts in Andriy Titov’s collection – the member of the Imperial Community of admirers of ancient writing in 6 volumes]. Moscow: Snyhereva’s Publishing House. Vol. 2. 1900. 153 s. [in Russian].

Tsiborovska-Rymarovykh, 2010 – *Tsiborovska-Rymarovykh I.* Marhinalni zapysy starodrukiv iz knyhozbiren katolytskykh monastyriv XIV-XVIII st. na etnichnykh ukraïnskykh zemliakh yak dzherelo do istorii formuvannia monastyrskykh bibliotechnykh fondiv. [Marginal inscriptions in the Old Printed Books from libraries of Catholic monasteries in ethnic Ukrainian lands in the XIV-XVIII centuries as the source of the history of the formation of the monastery libraries collections]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni Volodymyra Ivanovycha Vernadskoho*. 2010. Issue. 28. S. 266-287. [in Ukrainian].

Shabuldo, 2007 – *Shabuldo F.* KYPRIIAI [Elektronnyi resurs]. EIU. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kypriyan_mytropolyt. [in Ukrainian].

Shamrai, 2005 – *Shamrai M.* Marhinalii v starodrukakh kyrylychnoho shryftu 15-17 st. [Marginal inscriptions of the Old Printed books in Cyrillic script of XV-XVII centuries]. Kyiv: Vernadsky National Library of Ukraine, 2005. 334 s. [in Ukrainian].